

Lekmän i rättskipningen

Med utgångspunkt från justitieministerns förslag beträffande de allmänna underrätternas organisation diskuterar länsåklagare Klas Lithner, Karlskrona, lekmännens medverkan i rättskipningen. Författaren ställer sig starkt kritisk till tanken på ett utvidgat lekmännainflytande och föreslår i stället att nämnden i brottmål avskaffas. Övertron på det s. k. sunnda lekmanaförståndet är en fiktion, ”som det nu borde vara tid att avskaffa med en reverens för dess historiska vördnadsvärdhet.”

Justitieministern har nyligen till lagrådet remitterat ett förslag angående de allmänna underrätternas organisation m.m. Däri behandlas dels frågan om underrätternas domkretsar, dels frågan om sammansättningen av underrätt i tvistemål och brottmål.

Vad beträffar sammansättningen i tvistemål har denna fråga tidigare utretts gång på gång av olika kommittéer, och förslaget innebär nu efter mycken tvekan att underrätt i tvistemål skall bestå av tre jurister, med viss möjlighet till användning av nämnd i familjerättsmål. Detta innebär alltså att det system som hittills gällt i rådhusrätterna skall gälla i samtliga domstolar. Med andra ord skall i häradsrätterna beträffande tvistemål domstolen ej längre bestå av lagfaren ordförande plus nämnd. Som skäl för detta ändringsförslag åberopas på s. 150 ff., att advokatsamfundet och fem av hovrätterna uttalat sig till förmån för detta alternativ, att den inträngande behandling av problemen, som juristkollegiet möjliggör, icke kan ersättas av en domares samråd med lekmän och att avgörandet, där endast en lagfaren domare tjänstgör, väsentligen blir beroende av denne ende persons förutsättningar att handskas med uppgiften. Allt detta är ett resonemang, som de flesta jurister med rättegångserfarenhet kunna instämma i.

Enhetlig organisation

När man kommer till brottmålen, blir det emellertid ett annat ljud i skällan.

För deras del har nyligen föreslagits en betydande utvidgning av ensamdomarens kompetens. Beträffande återstoden av brottnålen består nu underrätt för medelsvåra brottnålen av lagfaren domare plus liten nämnd (tre nämndemån) och för svårare brottnålen av lagfaren domare plus stor nämnd (sju—nio nämndemån). Här föreslås för framtiden en enhetlig organisation, bestående av lagfaren domare plus fyra nämndemån. De senares ställning föreslås bli stärkt, så att tre nämndemån, som äro ense både om domskålen och domslutet, skola kunna överrösta ordföranden plus en nämndeman. Såsom påpekades i en ledarkommentar till förslaget i Svenska Dagbladet, innebär detta sålunda, att tre lekmån kunna döma en person till livstids fängelse eller i krigstid för de allvarligaste brottnålen t. o. m. till döden. Ett tänkbart alternativ har endast med mycket lätt hand berörts i diskussionen, nämligen att avskaffa nämnden även i brottnålen. I förslaget (s. 40) nämns där-om endast att domstolskommittén, som tidigare utrett frågan, ej ifrågasatt ändring av huvudprincipen, varjämte uttalanden av tidigare utredningar med samma innebörd refereras. Det nämns emellertid också, att flera remissinstanser tidigare argumenterat för användning av juristkollegium i vissa vidlyftiga eller invecklade brottnålen. I det följande nämnes (s. 162) som nämndens viktigaste funktion att genom den det allmänna medborgerliga omdömet skall komma till uttryck i straffrättskipning-

en, varför det behövs lekmån med moget omdöme och allmän livserfarenhet. De remissinstanser som uttalat sig till förmån för juristkollegial sammansättning i vissa vidlyftiga eller invecklade brottnålen voro fyra större rådhusrätter, två länsstyrelser, Sveriges Advokatsamfund, Föreningen Sveriges stadsfiskaler och en statsåklagare. Bland de mål som skulle kräva sådan sammansättning ha dessa remissinstanser särskilt nämnt mål angående invecklade ekonomiska förhållanden.

Behövs en brottnålnämnd?

Efter denna inledande redogörelse för frågans hittillsvarande läge är det skäl att övergå till huvudfrågan, nämligen om det överhuvudtaget finns anledning att behålla nämnden i brottnålen? Frågan låter kättersk, men detta beror delvis på att man vid besvarandet icke kan frigöra sig från de historiska skålen och associationerna till Torgny Lagman, Viger Spa och andra vördnadsvärda rättskipare. Det är emellertid ett faktum att nämndens användningsområde fr. o. m. 1948 ständigt inskränkts utan att såvitt man vet några nackdelar följt. Detta har skett på två vägar, dels genom att domstolarnas rättskipande verksamhet inskränkts genom sådana institut som strafföreläggande, parkeringsbot, ordningsbot och olika typer av åtalseftergifter, dels genom att ensamdomares kompetens ständigt utvidgas.

Såvitt jag vet finns det inga sociologiska undersökningar av de svenska nämnde-

männens ålder, samhällsklass, partitillhörighet etc., i varje fall inte sedan det år 1944 på förlaget IGO utkom ett biografiskt praktverk som dock endast omfattade de dåvarande häradsrätterna. Jag har emellertid ett allmänt intryck av att dominansen bland nämndemännen i landsbygdsdomsagorna fortfarande utgörs av de medelålders, äldre eller f. d. lantbrukarna, alltså en grupp, som kan antagas vara ganska starkt konservativ. I domsagor, som domineras av städer, och i de största städernas rådhusrätter, förekommer det en mera allsidig sammansättning, men här begränsas det allsidiga urvalet av att många lämpliga kandidater på grund av sitt arbete ej kunna delta. I vilken utsträckning den ekonomiska förlusten genom skillnaden mellan förlorad lön och dagarvode inverkar, kan jag icke bedöma. Om man emellertid genomgår förteckningen över nämndemännen i en av storstädernas kommunalkalendrar, finner man, att vissa kategorier äro rikt representerade. Därbland märkas kommunaltjänstemän, särskilt inom socialvården, lärare, pensionärer och hemmafruar. Jag vill dock framhålla, att sistnämnda beteckning icke användes i någon förkättrande mening utan endast som motsats till yrkesverksamma kvinnor. Däremot har jag en allmän känsla av att egna företagare äro sparsamt företrädda.

Negativt urval

Även om man normalt kan räkna med

en ganska allsidig sammansättning av en vanlig stor nämnd en vanlig rättegångsdag, uppstår det emellertid ett negativt urval så snart det blir fråga om en längre rättegång. Detta beror på att färre och färre nämndemän ha möjlighet att vara borta från sin normala verksamhet tre eller fyra dagar i veckan under en eller flera veckor eller kanske under månader, när det blir fråga om s. k. mammutmål. Denna negativa selektivitet medför i sin tur, att nämnden i mammutmålen ofta — något förenklat — säges bestå av pensionärer och hemmafruar, alltså just i sådana mål, vilkas omfattning och svårighetsgrad gör det särskilt behöfligt med en kvalificerad nämnd. Bland mammutmålen dominera sådana som gälla invecklade ekonomiska förhållanden. Detta medför i sin tur att i de allra besvärligaste målen blir nämnden helt utlämnad åt ordförandens uppfattning och endast tjänstgör som en dekoration. Ur min egen erfarenhet kan jag åberopa en huvudförhandling, som pågick två månader med 110 åtalspunkter, samtliga bestridda, en stämningsansökan på 60 sidor, som bevisning förhör med 18 personer och 563 handlingar som skriftlig bevisning och en dom på 846 sidor, där jag fick den uppfattningen att nämnden endast fyllde en dekorativ funktion. En av anledningarna härtill är det enkla faktum att mycket få personer i nämndemännens ställning ha träning i att under en längre tidrymd tillgodogöra sig ett muntligen framställt stoff på ett nytt och främ-

mande område. Förutom ovanstående mål har jag dessutom fått samma intryck från en rad andra rättegångar, där jag varit åklagare, som pågått i ett par eller några veckor. Vidare finns det starka skäl att antaga, att lekmän, som deltaga i rättskipningen kanske en dag i månaden, löpa en mycket större risk än fackmännen att omedvetet påverkas av klass- och intressesynpunkter. De flesta jurister, som fullgjort tingstjänstgöring, torde ha exempel härpå från överläggningar vid vilka de närvarit, men är i likhet med mig förhindrade att yppa dessa erfarenheter på grund av sin tystnadsplikt i domareden.

Anglosachsiska erfarenheter

Man kan också hänvisa till den rikhaltiga amerikanska handboks litteraturen för advokater om hur man drar en jury vid näsan på olika sätt, och vilken sammansättning av en jury som är önskvärd ur en åklagares, kärandes, svarandes eller tilltalads synvinkel. På detta område finns det numera en omfattande vetenskaplig forskning från University of Chicago, vars "Jury Project" under ledning av Harry Kalven och Hans Zeisel innebär att verkligen existerande juryer fått dryfta fingerade rättegångar, varunder överläggningarna inspelats och bearbetats vetenskapligt (jämför deras bok: *The American Jury*, Boston 1966). Ett annat indicium i samma riktning får man i de engelska juristmemoarerna, vilka äro talrika som stjärnorna på himmelen. I dessa upptäcker en utomståen-

de lätt en egendomlig ambivalens i förhållandet till juryn, för vilken författarna själva tyckas vara blinda. Dels prisa de juryn i alla tonarter som "a palladium of liberty" etc. och dels berättade regelbundet och med synbar förtjusning, hur deras vördade lärare eller de själva lyckats vinna rättegången genom att vilseleda juryn och spela på dess klass-, köns- eller generationssynpunkter. Gentemot detta kan anföras, att det är stor skillnad på en engelsk eller amerikansk jury och en svensk nämnd. Det är det visserligen, men skillnaden blir mindre, om man tänker på de krav som framställts från olika håll och som gå ut på att en nämndeman aldrig bör omväljas för att icke mista sitt friska amatörskap. Man kan vidare jämföra med andra kvalificerade akademiker kategorier, som efter lång utbildning äro betrodda med att utföra sitt arbete på egen hand utan att ha en samling välvilliga men okunniga lekmän hängande över axlarna på sig som kombinerade kontrollanter och medansvariga för besluten. När överläkaren på kirurgiska avdelningen på ett lasarett gör en operation, behöver han varken rådfråga ledamöterna i landstingets sjukvårdsstyrelse eller i lasarettets lokalstyrelse om diagnos, metod eller behandling. Jag tillåter mig här att låna ett uttalande i frågan från den österrikiske överrättsdomaren Th. Gössweiner — Saiko, Leoben, som i en tysk tidskrift skrivit en artikel om lekmän i rättskipningen, där han förutom träffande jämförelser för medici-

nens del uttalar: "Det faller icke någon murare in att rådgöra med en filosofi-professor, hur han skall blanda sitt murbruk, eller en bankir att rådfråga en präst, när det gäller att avgöra börs- eller andra finansieringsfrågor. Ingen arkitekt, ingen lärare, ingen fysiker, ingen hantverkare och ingen annan heller, till vilken man på grund av hans fackkunskaper överlämnat att lösa en uppgift finner sig i anvisningar från människor, som ingenting förstå därav, och redan därför överlämnar man ingalunda till lekmän att avgöra vad som ur fack-

mannasynpunkt är riktigt. Men domaren måste finna sig i detta på grund av en dåraktig lagstiftning." Man kommer osökt att tänka på titeln till en bok av den franske litteraturkritikern Émile Faguet, nämligen *Inkompetenskulten*.

Ytterligare många andra exempel skulle sålunda kunna anföras på hur juristerna måste få sitt arbete försvårat av denna fiktion, denna övertro på det s. k. sunda lekmanförståndet, som det nu borde vara tid att avskaffa med en reverens för dess historiska vördnadsvärdhet.

ENGELSK RÄTTVISA

Rätt länge har man varit på det klara med att juryn spelat ut sin roll i civilprocessen. Den anlitas alltmera sällan, och då någon part föreslår prövning inför jury är avsikten att fiska i grumligt vatten ofta uppenbar. Icke heller brottmålsjuryn väcker entusiasm. Att den många gånger frikänt skyldiga, kan man förlåta den. Men några upprörande mordprocesser, där den på minst sagt osäkra grunder uttalat domen: Skyldig, äro svårare att glömma. Man är också ense om att fredsdomaren icke längre är vuxen uppgiften att skipa rättvisa, och om att det blott kan vara en tidsfråga innan hans pittoreska figur för alltid försvinner ur det engelska rättslivet.

Fil. och jur. kand. Fritz Kaijser i Svensk Tidskrift 1938